

СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 351.746.1:34

П.І. ОРЛОВ, канд. юрид. наук, проф.

Національний університет внутрішніх справ

ПРАВО ЯК ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуті місце безпеки та права в формуванні суспільних відносин.

Забезпечення безпеки життєдіяльності людини є непростю і неординарною соціальною та науково-технічною проблемою, що потребує фундаментальних досліджень із широким залученням різноманітних наук.

Безпеку людини і людства в цілому, зважаючи на накопичення ядерних і інших небезпечних видів озброєння, появу зовсім нових джерел небезпеки, необхідно вирішувати в умовах сучасної представницької держави на етапі становлення і розвитку громадського суспільства. Існує об'єктивна потреба у стійкій системі найбільш загальних уявлень про безпеку і методологію її аналізу, тобто науці про безпеку.

У той же час назріла потреба й у відомій диференціації знань про безпеку, в визначенні таких напрямків досліджень, що, не втрачаючи своїх загальнотеоретичних можливостей, могли б сприяти просуванню вперед у конкретних напрямках, збагачуючи знання й уявлення про досліджуване явище, пропонуючи рекомендації для їх практичного використання.

З іншого боку, необхідно досліджувати нові можливості права, як одного з ефективних засобів науково обґрунтованого соціального управління, бо науково-технічна революція висунула нові актуальні задачі, однією з яких, безсумнівно, є задача правового регулювання і правового впливу з метою забезпечення безпеки. Тут ще недостатньо досліджений механізм соціальної дії права, його місце в системі регуляторів процесів забезпечення безпеки, соціально-психологічні аспекти правового регулювання у цій сфері діяльності.

Як відомо, основне призначення права - організувати відносини громадян, їх поведінку,

враховуючи індивідуальні потреби, направити дії членів суспільства в річище суспільних інтересів. Правовий вплив виступає частиною системи соціального регулювання суспільних відносин. Основним елементом керуючої і керованої систем виступають люди, а керування зводиться до того, що одні з них впливають на свідомість і поведінку інших.

Правовому впливу в системі управління суспільством належить особливе місце, тому що воно являє собою один із важливих організаційних чинників, спрямованих на забезпечення ефективності практичної діяльності людей, у тому числі в сфері забезпечення безпеки. При цьому юридичні норми є базою правового регулювання, тим, із чого починається правовий вплив.

Правовий вплив на суспільні відносини не може бути значнішим, чим економічний лад і обумовлений ним культурний розвиток суспільства, а впливати правом можна лише тою мірою, в якій дії людей підвладні їхній свідомості. Загальновизнано, що люди, крім своїх дій, зовсім не існують для закону.

Процес реалізації права для забезпечення безпеки здійснюється відповідним методом, тобто сукупністю засобів правового впливу на суспільні відносини в залежності від їх характеру. Засіб є прийомом регулювання суспільних відносин, і він залежить від особливостей правових норм. До таких засобів належать: заборона, дозвіл, зобов'язання, рекомендація.

Забезпечення безпеки в сучасних умовах передбачає пріоритетний розвиток системи правового регулювання відносин у сфері протидії загрозам і упорядкування відповідного право

творчого процесу.

Це обумовлено, по-перше, тим, що в умовах побудови правової держави і громадського суспільства діяльність органів державної влади, що несуть основну відповідальність за безпеку, повинна регулюватися певними правовими нормами, які забезпечують дотримання конституційних прав і свобод громадян. По-друге, правотворчий процес є єдиним видом діяльності, у якому на основі встановленого Конституцією України принципу поділу влад і предметів ведення, беруть участь усі вищі органи державної влади. Правотворчість у цій галузі спрямована на нормативне закріплення цілей протидії загрозам безпеки, засобів і методів їх досягнення, забезпечення узгодженої діяльності органів влади. По-третє, інтеграція України в міжнародне співтовариство істотно розширює можливості зміцнення безпеки країни за рахунок участі в розвитку норм міжнародного права, створення міжнародної системи забезпечення безпеки, як світу в цілому, так і кожної держави зокрема. Нарешті, по-четверте, реалізація гарантій прав і свобод громадян, захисту національних інтересів України передбачає істотне посилення ролі держави в регулюванні відповідних суспільних відносин, наявність відкритої і зрозумілої державної політики в цій сфері.

Система правового забезпечення безпеки, у свою чергу, включає масив правових норм, що регулюють відносини у цій галузі, правовідносини, що виникають на основі застосування правових норм, і відповідні правозастосовні акти.

Визнано необхідність глибокого наукового опрацювання доктрини безпеки, що пов'язано з розв'язанням низки філософсько-методологічних і теоретичних проблем. До їх числа належить і розуміння безпеки як інтегративного феномена, що вбирає в себе усі види безпеки (економічну, військову, продовольчу, політичну, інформаційну, освітню, генетичну й інші), але не зводиться до їх суми і індуктивно не виводиться з них. Феномен безпеки суспільства - це якісно нове утворення в порівнянні з усіма формами і видами безпеки різноманітних структурних компонентів (сфер) суспільства.

Одна з найважливіших задач загальної теорії безпеки - розробка оптимальної структури системи безпеки, обґрунтування її цілей і задач, місця і ролі основних компонентів, їх взаємодії.

Таким чином, загальна теорія безпеки, об'єктом і предметом дослідження якої виступає діяльність людей щодо забезпечення своєї безпеки і безпеки природних умов життя, створюєть-

ся зусиллями багатьох природничих, технічних і суспільних (у тому числі правових) наук, тобто є продуктом міждисциплінарних досліджень.

З теоретичної точки зору важливо сформулювати наукове поняття безпеки. Воно має відбити сутність даного явища і виділити найбільш важливі елементи змістовної частини проблеми, як методологічні, так і, що стосуються сфери прикладної діяльності. Дискусії, що відбуваються в середовищі наукових працівників, громадських і державних діячів, політиків, обговорення різноманітних концепцій і розробок із проблем безпеки свідчать про значне розмаїття думок, відсутність завершеної методологічної бази, прагнення підійти до вирішення проблеми часом лише опираючись на закордонний досвід.

До основних задач у дослідженні проблем безпеки належать:

- одержання знань про процеси забезпечення безпеки в різноманітних сферах життєдіяльності людини і людства та теоретичне узагальнення цих знань;

- виявлення взаємозв'язків між окремими напрямками й аспектами досліджень безпеки і формування на їх основі єдиної системи знань - загальної теорії безпеки;

- розробка концепцій, програм і пропозицій щодо забезпечення комплексної безпеки життєдіяльності;

- виявлення закономірностей і тенденцій, обґрунтування показників і критеріїв сталого, безпечного розвитку людини і людства.

Аналіз відомих визначень безпеки дозволив виділити в них найбільш істотні, базові елементи.

По-перше, більшість авторів під безпекою розуміють стан потенційної жертви, об'єкта небезпеки.

По-друге, безпека дуже часто розглядається як спроможність об'єкта, явища, процесу зберегти свою сутність і основну характеристику в умовах цілеспрямованого, руйнуючого впливу ззовні або в самому об'єкті, явищі, процесі.

По-третє, безпека - категорія системна, вона - властивість системи, побудованої на принципах усталеності, саморегуляції, цілісності. Безпека покликана захистити кожну з цих властивостей системи, тому що руйнівний вплив на одну з них спричинить загибель системи в цілому.

По-четверте, безпека розглядається як вирішальна умова (гарант) життєдіяльності особистості, суспільства, держави, що дозволяє їм зберігати і приумножувати їх матеріальні і духовні цінності.

По-п'яте, безпека в абсолютному своєму ви-

раженні - відсутність небезпек і загроз матеріальній і духовній сферам.

І, нарешті, по-шосте, основним елементом усіх понять виступає загроза, як реальна ознака небезпеки. Причому загроза в цьому контексті набуває якості сутнісної характеристики. На основі аналізу всіх підходів і розкриття змісту безпеки виявляється, що загроза і боротьба з нею є сутністю безпеки [1, с.27].

Безпека у первісному й найбільш загальному значенні слова - це "стан, при якому не загрожує небезпека, є захист від небезпек". Але для людей бути у безпеці зовсім не означає жити без небезпек. Останні існують завжди або майже завжди й у визначених межах можуть навіть мати позитивне значення, стають однією з причин необхідної активності людини. Небезпеки, стреси, проблеми, труднощі не тільки неминучі у житті людей, але і корисні до деякої міри, оскільки вони грають також і мобілізуючу роль у діяльності, у спілкуванні, у поведінці.

Отже, безпека - це скоріше не відсутність небезпеки, а захист від неї. Вона складає одну з умов самовизначення, саморозвитку особистості, різноманітних спільностей людей, людства в цілому.

Небезпеки і загрози - неодмінні супутники життя і діяльності індивідів, суспільств, держав, людського співтовариства на всіх етапах його становлення і розвитку. І завжди недостатня турбота про безпеку обертається великими нещастями. Держави, суспільства, люди, що не виявляють належної наполегливості в боротьбі з небезпеками, можуть втратити не тільки окремі елементи життєзабезпечення, але й, власне, державність і життя.

Небезпеки являють собою можливі або реальні явища, події і процеси, спроможні завдати шкоди особі, соціальній групі, народу, суспільству, державі, людському співтовариству і планеті, або навіть знищити їх.

Новий Кримінальний кодекс України до обставин, що виключають злочинність діяння, відносить діяння, пов'язане з ризиком (виправданий ризик). У кримінальному праві проблема ризику виникає лише у разі, якщо ризиковане діяння пов'язане з небезпекою для правоохоронюваних інтересів або із заподіянням їм шкоди. Відповідно до ст.42 КК України виправданий ризик - це вчинення діяння, пов'язаного із заподіянням шкоди правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави для досягнення значної суспільно корисної мети, якщо ця мета у даній обстановці не могла бути досягнута не ризикованою дією і вжиті особою запобіжні

заходи давали достатні підстави розраховувати на відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам. Вчинення діяння, пов'язаного з ризиком, є субсидіарним (додатковим) правом. Ним суб'єкт може скористатися лише в обстановці, при якій досягнення значної суспільно корисної мети без ризикованого діяння є неможливим.

Правові норми складають базу забезпечення безпеки і багато в чому визначають ефективність діяльності держави, суспільства й окремих громадян у цьому напрямку. Цим визначається актуальність розробки і пропонування законодавцю нормативних актів як комплексного характеру, так і з окремих найбільш важливих сфер діяльності або напрямків забезпечення безпеки.

Серед найбільш гострих проблем безпеки найважливішою є ядерна зброя. Як показали проведені дослідження, її застосування просто неможливе, бо спричинило б "ядерну зиму" - всесвітню екологічну катастрофу, що знищить весь людський рід. У силу безпрецедентного збільшення масштабів промислового виробництва, його впливів на навколишнє середовище, можливості багатьох екосистем до самоочищення вичерпалися. Енергетика стає кліматотворчим чинником, її концентрація на окремих об'єктах стає настільки величезною, що у випадку аварії спроможна призвести до регіональних і навіть глобальних катастроф. З'ясувалося, що навіть забезпечивши захист людини від ядерної небезпеки, ми не гарантуємо безпеку рослинному і тваринному світу. Нарешті, убезпечивши людство від ядерної війни, із бурхливим розвитком засобів комунікації і транспорту ми спостерігаємо різке зростання небезпеки міжнародного тероризму, глобальної організованої злочинності, криміналізації цілих держав і регіонів, поширення наркотиків, інфекційних захворювань.

До початку XXI ст. в результаті накопичення критичної маси інтелектуального ресурсу світ здійснив фазовий перехід від розумних форм людської цивілізації до інтелектуальної революції. При цьому з'явилися можливості за допомогою застосування штучно створених систем і технологій, одержання і використання знань про вищі психічні властивості людини. заглиблюватися в її духовні, інтелектуальні сфери, здійснюючи позитивний або негативний вплив.

Людський інтелект створив новий, ніколи до того не існуючий на Землі, світ, радіо і телебачення, комп'ютерів, надчистих матеріалів, ліків, продуктів. Стала яскраво виявлятися унікальна властивість інтелекту: чим більше він використовується, тим більше відтворюється. На-

став час, коли неможливо розвиватися далі, виходячи з існуючих моральних цінностей, критеріїв виживання і засобів життєдіяльності людей, заснованих на споживанні матеріальних благ. Визначального значення набуває спроможність людей виробляти, накопичувати і використовувати нові знання. Звідси різко зростає увага до інтелектуальної і психологічної безпеки.

З одного боку, знання, думка і слово залишаються найбільш вибухонебезпечними речами, а з іншого боку - є чималі побоювання відносно того, що наступаючі неконтрольовані зміни у мозкові людини можуть викликати втрату психічної рівноваги, а також утрату розуму і, внаслідок цього, спричинити до повернення її на рівень тварини.

У зв'язку з цим виникає нагальна потреба переходу з рівня усталених охоронних уявлень про безпеку на рівень її інтелектуального забезпечення. Однією з основних задач такого забезпечення є підготовка іншого суспільства через удосконалення особистості, формування людини нового "безпечного" типу, через підготовку компетентного у питаннях безпеки громадянина. Мова йде про зміну свідомості, а значить, про зміну суспільства через системну освіту людей в сфері безпеки.

Цікавим видається й дослідження нового типу війн: інформаційних, психофізіологічних, концептуальних, значенневих, ресурсних (у тому числі інтелектуальних ресурсів), що допоможе глибше пізнати проблему безпеки людини і людства.

На сучасному етапі розвитку суспільства традиційна силова боротьба за володіння фізичним простором перейшла в нову фазу, що визначається тим, яка держава зможе максимально реалізувати свій "людський капітал" і інформаційний ресурс. У цій війні боротьба за інформацію, її ефективне використання буде мати вирішальне значення.

Проблематика інформаційних війн цікавить сьогодні як технічних спеціалістів, військових, так і гуманітаріїв, зокрема юристів. Варто погодитися з тим, що "об'єднання їх зусиль поступово призведе до більш точного розуміння концептів і інструментарію інформаційних війн, що ще недостатньо точно визначені сьогодні" [2, с.11]. Відомо, що небезпека інформаційних війн значною мірою визначена властивостями людської психіки і можливістю керування нею за допомогою інформаційних засобів впливу. Пропаганда, спрямована на ліквідацію надихаючих ідей і впевненості у майбутньому,

що веде до духовної деградації і аморальності, сприяє патологічному відродженню біолого-фізіологічних схильностей людей, котрі закладені в гени на ранніх етапах розвитку людини, коли панували закони до людської еволюції. Зняття духовних, моральних, правових і культурних обмежень, що призводить до виявів індивідуалізму, непомірного збагачення, використанню багатства для купівлі влади, задоволення фізіологічних збочень, не може не призвести до війни всіх проти усіх.

З огляду на цю суперечливу суть людей, мислителі минулого відводили першорядну роль державі у приборканні диких сил, що таяться в природі людини, а також в удосконаленні системи їх соціалізації. Відмова держави від цієї функції неминуче веде до деградації всіх суспільних відносин, руйнації суспільного порядку.

Проблема інформаційних війн повинна досліджуватися в контексті інформаційної безпеки, під якою можна розуміти стан інформаційного середовища, що забезпечує задоволення інформаційних потреб суб'єктів інформаційних відносин, безпеку інформації і захист суб'єктів від негативного інформаційного впливу.

Особливе місце у системі забезпечення інформаційної безпеки посідає захист від впливу "шкідливої" інформації. На відміну від випадків, коли держава повинна створювати умови для отримання інформації і захисту інформації з обмеженим доступом, тут вона має створювати умови для захисту самої людини і суспільства від шкідливого впливу певного роду інформації. У цих випадках забезпечення захисту від інформації ускладнюється певними чинниками. Щоб захистити своє право, треба розуміти, що воно порушене, а психологічний вплив, здійснюваний за допомогою інформаційних потоків, часто не усвідомлюється тими, на кого він направлений. Це пов'язано, зокрема, із тим, що вплив на поведінку людини здійснюється головним чином через емоції і підсвідомість, а не на раціональному рівні. Нездатність усвідомлення шкідливості тієї або іншої інформації залежить також від віку людини.

Проте, навіть коли інформація сприймається розумом, існує дуже багато можливостей для впливу на поведінку людини. Число інформаційних потоків, що проникають у свідомість і підсвідомість людини настільки велике, що вкрай важко їх аналізувати і виділяти ті, що порушують права і свободи людини.

Загалом же у сучасному суспільстві інформаційні ресурси відіграють величезну роль і вимагають до себе серйозного ставлення як до

інтелектуального багатства, що повинно використовуватися ефективно. Цивілізоване вирішення питань інформаційної взаємодії є прерогативою сфери права.

Необхідно підкреслити діалектизм таких категорій як “інформація” і “право”. Інформація є своєрідним об’єктом правового регулювання. Право виступає як регулятор інформаційних відносин, інформаційних процесів. При цьому право саме по собі має інформаційну змістовність, систематизує правила поведінки суб’єктів правовідносин. Його норми можна подати як комплексне знання, що визначає, дає орієнтир у правових явищах, процесах.

Інформація виступає своєрідною ланкою між громадянами і державними інститутами. Збої в інформаційних процесах (перекручування, неповнота інформаційних відносин і їх недооцінка тощо) істотно зачіпають суспільну й інформаційну безпеку, ускладнюють управління в суспільстві. Найважливіший показник якості інформаційної діяльності і побудови єдиного інформаційного простору - інформаційна безпека особистості, суспільства і держави. При цьому нормальна життєдіяльність громадянина, громадських і державних інститутів в інформаційній сфері можлива тільки в умовах чіткої, послідовної й систематизованої правової її регламентації.

У сучасних умовах у сфері захисту інформації більшою мірою складність становить саме нормативно-правова регламентація, а не технічна реалізація механізмів захисту, тому що формулювання нормоустановлень здебільшого тісно пов’язане з технічними питаннями, тобто юристи, котрі займаються цими проблемами, мають володіти не тільки фаховими юридичними, але й фаховими технічними знаннями.

Це особливо важливо з огляду на те, що більшість юристів ще мало обізнані в сучасних інформаційних технологіях та перспективах їх розвитку. В Україні взагалі не ставиться на державному рівні питання про створення єдиної системи підготовки кадрів у сфері інформаційної безпеки інформаційних технологій. Деякі рішення загалом є алогічними. Так, напри-

клад наказом ВАК України від 13 березня 1997р., № 86 “Про затвердження Переліку спеціальностей наукових працівників” було передбачено в галузі науки “Національна безпека” за напрямком “Інформаційна безпека України” (21.00.07) спеціальність, за якою присуджується науковий ступінь - юридичні, технічні науки. Зрозуміло, що проблеми правового забезпечення інформаційної безпеки потребують наукових досліджень науковців-юристів. Наказом Вищої атестаційної комісії України від 10 червня 1999р., №288 “Про затвердження Переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань” із розділу “Інформаційна безпека держави” (21.05.01), юридичні науки взагалі виключені. Це конкретне рішення, яке не забезпечує розширення наукових досліджень у сфері правового забезпечення інформаційної безпеки.

На наш погляд, не потребує доведення, але потребує розуміння та врахування той факт, що правові, організаційно-технічні та економічні загальні методи забезпечення інформаційної безпеки держави взаємопов’язані та взаємозалежні. Тільки комплексний підхід до їх використання може дати потрібний результат. А це розробка близько сорока нормативно-правових актів з проблем інформаційної безпеки і ще більший масив інформаційного законодавства взагалі [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ярочкин В.И. Секьюритология – наука о безопасности жизнедеятельности. –М.: Ось-89, 2000. –400 с.
2. Почепцов Г.Г. Информационные войны. - М., 2000.
3. Орлов П.І. Правове забезпечення інформаційної безпеки // Вісник Національного університету внутрішніх справ. –2001. –Вип.15. – С.96-99.

Надійшла до редколегії 23.04.2002

ОРЛОВ П.И. ПРАВО КАК СРЕДСТВО ОРГАНИЗАЦИИ БЕЗОПАСНОСТИ
Рассмотрены место безопасности и права в формировании общественных отношений.

ORLOV P.I. THE RIGHT AS A MEANS OF ORGANIZATION OF SAFETY
Are reviewed a place of safety and right in formation of public relations.